

PRÁCE S TEXTEM

Literatura k tématu:

- Maňák, J.: Výukové metody, s. 64-68
Čapek, V.: Didaktika dějepisu II., s. 156-173
Julínek, S.: Základy didaktiky dějepisu, s. 129-134
Julovský, J. a kol.: Základy didaktiky dějepisu.
Průcha, J.: Moderní pedagogika, s. 269-305

Práce s textem patří k nejstarším výukovým metodám. Řadíme ji ke **slovním výukovým metodám**. K jejím klasickým variantám patří např. práce s učebnicí, učebními texty, příručkami, encyklopediemi, odbornou literaturou, krásnou literaturou apod. V současné době se objevuje také učení z textu prostřednictvím moderních médií – TV (teletext), počítač... Didaktickým textem rozumíme text vytvořený pro didaktické účely.

Práce s textem je výuková metoda založená na zpracování textových informací, jejichž využití směřuje k osvojení nových poznatků, rozšíření nebo prohloubení stávajících poznatků, případně jejich upevnění a fixaci. Při této výukové metodě převažuje vlastní žákovské učení („učení z textu“), podporované učitelem.

Práci s textem se věnuje mj. projekt **Čtením a psaním ke kritickému myšlení**, který vychází z „**třífázového modelu učení**“:

- 1) **evokace** – vyvolat zájem o problematiku; zjišťování, co žáci o problému vědí, co si myslí, že vědí atd.
- 2) **fáze uvědomění si významu** – posláním je udržet zájem žáka a podnítit ho, aby sledoval i své myšlenkové postupy; žák hledá nové informace, upřesňuje si své názory a konfrontuje je se svými původními představami.
- 3) **Reflexe** – vede k prohloubení učiva; žáci třídí, systematizují získané vědomosti a upevňují je tím, že je přetvářejí ve své poznatkové struktury a předvádění smysluplného rámce souvislostí a vazeb

Práce spočívá v zapamatování si prezentovaných informací a postupném utváření a zdokonalování dovedností žáků využívat textové informace při řešení různých úloh a problémů.

Ve škole se používají hlavně učební texty. Rozeznáváme tyto strukturální prvky učebního textu:

- 1) verbální informace + ilustrace, obrázky,...
- 2) příklady ilustrující informace
- 3) otázky, učební úlohy
- 4) klíčová slova
- 5) přílohy (mapky, schémata,...)
- 6) rejstříky

Porozumění textu je založeno na dovednostech žáka dešifrovat text, tj. nalézt v něm klíčové pojmy a poznatky a postihnout vztahy mezi nimi. Žák by měl dokázat: vyčlenit a označit v textu klíčové informace a hlavní myšlenky, stanovit vztah mezi těmito informacemi (pojmy), uspořádat klíčové informace podle určitého kritéria, vyjádřit uspořádané informace graficky, prezentovat obsah textu vlastními slovy, zaujmout k hlavní myšlence vlastní stanovisko, zformulovat otázky k textu, doplnit text vlastním komentářem atd.

Práci s textem usnadňují metakognitivní dovednosti žáka – dovednosti sledovat a řídit vlastní poznávací činnost při učení z textu. Petr Gavora (Úvod do pedagogického výzkumu) člení metakognitivní dovednosti při učení z textu následovně:

- 1) na začátku učení
  - a) stanovit cíle
  - b) odhadnout obtížnost a dobu pročtení textu
- 2) v průběhu učení
  - a) odhadnout obsah následující části textu na základě analýzy předchozí
  - b) monitorovat úspěšnost vlastního postupu při učení z textu vzhledem ke stanoveným cílům

- 3) v závěru učení
a) zhodnotit celkovou úspěšnost učení z textu

Strategie učení z textu – nejčastější je tzv. strategie SQ4R:

S – survey – provést rychlou, základní orientaci ve struktuře textu (orientovat se dle nadpisů, záhlaví), dopátrat se smyslu textu

Q – questions – klást si otázky, postihující to, co již známe a co je pro nás neznámé

4R – read-reflect-recite-review – číst text podrobněji – pořizovat si stručné poznámky, zaznamenávat otázky, pokusit se na ně odpovědět

Kritické hlasy upozorňují na úpadek čtenářských dovedností – knihy jsou nahrazovány TV, PC...

Správný postup, jak využít knih znal už J. A. Komenský – výběr vhodných knih k četbě, podtrhování, psaní poznámek a výpisků,...**Textové pomůcky.** Textovými pomůckami rozumíme vyučovací prostředky, které poskytují informace cestou písemného sdělení. Jejich účinnost je založena hlavně na logickém poznání. Z jejich specifiky, spočívající v písemné formě sdělení, vyplývají určité didaktické nároky – potřebná úroveň čtení a schopnosti vnímání porozumění textu, tvorby představ na základě slovních symbolů, aplikace náročnějších myšlenkových postupů apod.

Textové vyučovací pomůcky jsou:

- 1) ***prostředky obsahující sdělení záměrně určená pro dějepisné vyučování*** – učebnice, učební text,...
- 2) ***písemnosti a texty, které vznikly z jiných než didaktických důvodů*** – odborná historická literatura, populárně vědecká literatura, literatura faktu, historická beletrie,...

Zařazování textových vyučovacích prostředků do dějepisného vyučování vyžaduje respektování stejných didaktických zásad jako využívání didaktických prostředků vůbec. Je potřeba respektovat zásadu postupu od blízkého ke vzdálenému, od jednoduchého ke složitému, zásadu soustavnosti a zásadu přiměřenosti učiva věku žáků.

Smyslem zařazování textových pomůcek do výuky dějepisu není jen přibližovat žákům dalšími cestami historický vývoj společnosti a tím vytvářet podmínky pro trvanlivější osvojování historických poznatků. Textové pomůcky přispívají také k tomu, aby žáci ovládli metody získávání nových poznatků o minulosti, vedou je k samostatnému osvojování dějepisného učiva a jsou tak nezbytným nástrojem metodologického působení výuky.

Zásady práce s textovými pomůckami

- 1) ***Zásada postupu od blízkého ke vzdálenému, od jednoduchého ke složitému*** – projevuje se ve výběru různých více či méně náročných textových pomůcek vzhledem k dosavadním zkušenostem a dovednostem žáků i v metodách práce s textovými pomůckami. Na začátku používání těchto pomůcek žáci zpravidla jen naslouchají tomu, jak jimi učitel doplňuje svůj výklad, postupně pak sami aktivně začínají pracovat s předloženým textem.
- 2) ***Zásada soustavnosti*** – je dána tím, že text je základním zdrojem poznatků pro historickou vědu a tím i pro dějepisnou výuku. Soustavná práce s textem je proto nedílnou součástí dějepisného vyučování a to zejména tehdy, mají-li se žáci ve školním dějepise naučit také samostatně shromažďovat, třídit a hodnotit další nové poznatky o společenském vývoji.
- 3) ***Zásada přiměřenosti obsahu a formy textových pomůcek rozumové vyspělosti žáků*** – vzhledem k různé mentální vyspělosti žáků mění textové pomůcky svou funkci. Zatímco například středověká kronika, novodobý historický román nebo soudobý denní tisk plní v nejnižších ročnících (hlavně na ZŠ) funkci pouhé ilustrace výkladu, podnětu zájmu o dějepis, může na střední škole stejná pomůcka plnit funkci pramene, dokumentu k poznání doby, kdy vznikl atd.

Funkcí textových vyučovacích pomůcek v dějepisném vyučování v nejobecnější poloze je seznamovat žáky s poznatky o historickém vývoji lidské společnosti a zároveň být prostředníkem k tomu, aby na způsobu zpracování textových pomůcek žáci poznávali metody historikovy práce.

Text s dějepisnou tematikou slouží především k přímému **učení historickým poznatkům**. Tuto funkci plní především dějepisné učebnice a učební text. Nové poznatky získávají žáci také z dalších textových pomůcek, zejména z odborné literatury.

Další funkcí textových pomůcek je to, že se stávají nástrojem **samostatné práce žáků v dějepise**, tj. činnosti, v níž žáci samostatně poznávají historické jevy a aktivně si osvojují historické vědomosti. K tomu slouží knižní učební pomůcky, populárně vědecká literatura, později pak také literatura faktu s historickou tematikou, odborná historická literatura a historický dokument.

Textové pomůcky mají dále význam v tom, že **ilustrují a doplňují výklad učitele**. V nižších ročnících je pro ilustraci a doplnění výkladu důležitá zejména historická beletrie, případně populárně vědecká literatura; ve vyšších ročnících pak zvláště literatura faktu a odborná historická literatura.

Specifickou funkcí některých textových vyučovacích pomůcek je **vzbuzovat zájemo minulost** a tím i o dějepis jako vyučovací předmět. Význam tohoto typu pomůcek spočívá také v tom, že mají schopnost **vyvolávat citový vztah** mladých lidí k historickým událostem.

Textové pomůcky mají význam i pro **aktualizaci dějepisného učiva**. Jde zejména o historický dokument a denní tisk.

Odborná historická literatura a populárně vědecká literatura jako textové pomůcky učí žáky také poznávat metody historikovy práce. Práce s textovými pomůckami v dějepisném vyučování učí žáky využívat text, k získávání nových poznatků a tak zvýrazňuje úlohu dějepisu jako předmětu.

Pozitiva textových pomůcek:

- 1) poskytují ucelený přehled o obsahu probírané látky
- 2) trvalý kontakt s neměnicím se zněním textu – okamžitý (v případě neporozumění obsahu) nebo následný (upřesňování, doplňování dříve získaných poznatků)
- 3) vhodný a nejdostupnější materiál pro uplatnění samostatné práce
- 4) rozvíjejí dovednost práce s textem a schopnost logického myšlení při jeho obsahové analýze
- 5) vytvářejí prostor pro tvůrčí fantazii
- 6) umožňují proniknout i do podstaty metodologických postupů historiografie
- 7) jsou vodítkem k pochopení základní struktury obsahu
- 8) hodnotové a estetické kvality

Typy textových pomůcek:

- 1) **pomůcky učebnicového charakteru** – učebnice, učební text, experimentální učební texty, čítanky
- 2) **historicky orientovaná knižní a časopisecká produkce, využitelná v dějepisné výuce** – historická beletrie, společenský román, literatura faktu, populárně vědecká literatura, literatura odborně-historická; patří sem také práce regionálního zaměření – encyklopedie, bibliografie aj.
- 3) **historické prameny písemné povahy**
  - a) soukromého charakteru – korespondence, deníky,...
  - b) určené k veřejnému užití – vzpomínky, memoárová literatura, písemné archiválie,....

Učebnice

Učebnice je základní pedagogický dokument nezávazného charakteru. Jedná se o učební text přizpůsobený specifickým potřebám žáků dle typu školy, vyučovacího předmětu, ročníku atd.

Vzhledem k žákovi plní učebnice funkci hlavního studijního zdroje. Pro učitele je to orientační pomůcka při organizaci výuky – při přípravě, průběhu i kontrole výsledků výuky. Učebnice je tak považována za nejdůležitější didaktický prostředek, který může působit na všechny fáze vyučovacího procesu.

Učebnice je prostředkem k osvojení základů věd, proto její obsah a interpretace misí do jisté míry vycházet z metodologie dané vědy, ale současně i metodiky výuky předmětu. Je určena hlavně žákovi, proto je při jejím zpracování nutné respektovat specifické didaktické zásady, které vycházejí z charakteru daného vyučovacího předmětu i předpokládané psychické úrovně žáka. Zpravidla je učebnice doprovázena také dalšími školními knihami a netextovými vyučovacími pomůckami, které pomáhají dotvářet její funkce a naplňovat její úkoly – např. dějepisný atlas, dějepisná čítanka, sbírky pramenů a dokumentů, pracovní sešity, názorné pomůcky aj. + odborná, populárně naučná literatura + poznatky zprostředkované hromadnými sdělovacími prostředky (rozhlas, TV, video,...)

Funkce učebnice – cíl, účel, úkol, který má plnit ve VVP

- 1) **funkce informativní** – poskytuje souhrn vybraných a přiměřeně uspořádaných informací, tzn. historických faktů, dat, událostí, soudů, úsudků a názorů, které žák může získávat sám nebo za pomoci učitele; cílem je také naznačit druhy činností, které si žáci mají během studia osvojit a vytvářet tak předpoklady pro rozvoj jejich dovedností a schopností
- 2) **funkce metodologická** – učebnice poukazuje na způsoby interpretace a hodnocení jednotlivých historických faktů a procesů a upozorňuje na cesty, které vedly k jejich zjištění; metodologická funkce předpokládá, že si žáci osvojí dovednosti a schopnosti vyhledávat historické informace, analyzovat je, srovnávat, hodnotit i řešit problémové situace
- 3) **funkce formativní** – učebnice by měla přispívat k rozvoji celé žákovy osobnosti, pomáhat formovat jeho názory, postoje, vlastnosti, předpokládá návod k vytvoření stupnice základních životních hodnot

+

funkce stimulační – motivace žáků pro předmět

funkce plánovací a řídicí – umožňuje učiteli plánovat výuku a řídit proces osvojování poznatku

funkce kontrolní – umožňuje hodnotit dosažené výsledky; proces kontroly je směřován k učiteli i žákovi

Strukturování učebnice – různé způsoby klasifikace

A) Jednotlivé komponenty jsou děleny do 2 základních skupin

- 1) **výkladové složky** – základní, doplňující a vysvětlující text
- 2) **nevýkladové složky** – aparát řídicí proces osvojování, aparát ilustrační a orientační

B)

- 1) **textové strukturální prvky** – výkladový text, materiál určený k četbě, doplňující materiál, úvodní text, pramenný materiál, poučky, pravidla,...
- 2) **strukturální prvky poskytující přehled** – tabulky, přehled základních znaků, diagramy,...
- 3) **strukturální prvky mající charakter příkazu** – úkoly, návody, cvičení, problémové úkoly,...
- 4) **ilustrace** – naukové obrázky, ilustrace pro školní knihy, fotografie, reprodukce apod.
- 5) **orientační prostředky** – obsah, nadpis, úvod, grafické symboly, rejstříky,...

C)

- 1) **prezentace učiva formou slovní a názornou** – výkladový text, pomocné doplňující texty, úvody, dokumentační materiály, vysvětlivky, tabulky, ilustrační materiál,....
- 2) **aparát řídicí osvojování učiva** – instruktážní úvod, cvičení, úkoly a otázky, odkazy na jiné zdroje informací
- 3) **aparát orientační** – obsah, rejstříky, grafické členění,...

Alternativní učebnice – netradiční pojetí

Při práci s učebnicí by měl učitel využít vše, co tato pomůcka poskytuje – seznámení se strukturou učebnice a postupné uvádění do práce s jejím obsahem:

- 1) při uplatnění frontální výuky jde o ověřování porozumění textu a zvládnutí historické terminologie, vyhledávání hlavních myšlenek obsahu a jeho analýza, popis a rozbor obrazových vybavení...
- 2) při uplatnění skupinové výuky – srovnání textu s historickým atlasem – příprava na řešení zadaných úkolů, společné hledání odpovědí na otázky podle učebnice apod.
- 3) při uplatnění samostatné (individuální) práce žáků – vypisování časových údajů, vypisování pojmů, práce s časovou přímkou, zpracování osnovy atd.

Druhy literárních žánrů a možnosti jejich didaktického využití

- 1) **Odborná historická literatura** – cílem je uchování výsledků vědeckého bádání; odborná díla odráží úroveň poznání v daném oboru
- 2) **Populárně naučná literatura** – cílem je popularizace vědního oboru; měla by se vyznačovat objektivitou a vědeckou přesností; populární pojednání, příručky,...; sdělným způsobem objasňují

určité historické události, jevy, přibližují historické osobnosti...; encyklopedie, autobiografie, memoáry, životopisná vyprávění aj.

- 3) **Historická publicistika** – zabývá se běžnými nebo obecnějšími otázkami života lidské společnosti za účelem informativním, vysvětlujícím, výchovným, obecně vzdělávacím,...; př. *Eduard Bass: Čtení o roce osmačtyřicátém, Ferdinand Peroutka: Budování státu, v současnosti* – např. *Dušan Třeštík*
- 4) **Literatura faktu** – literární zpracování dokumentárních materiálů, faktů, událostí; paměti, deníky, životopisy, cestopisy atd.; př. *Miroslav Ivanov: Vražda Václava, knížete českého; J. Pernes, J. Válka, K. Kaplan* aj.
- 5) **Memoárová literatura** – písemně zaznamenané vzpomínky určité osoby nebo umělecké zpracování vzpomínek významné či zajímavé osobnosti; na práci s memoáry je nutné se připravit, rozvíjet dovednost kritického posouzení tohoto specifického historického pramene
- 6) **Literární obrazy událostí** – základní vlastností je konkrétnost, přesnost detailu; autor přisuzuje význam dobovým reáliím; schopnost přiblížit minulost současnosti, vyvolat zájem o odbornou literaturu
- 7) **„Oral history“** – individuální svědectví, kolektivní paměť, vyprávění, rozhovory, ankety,...; od 2. poloviny 20. století začala historická věda projevovat zájem o život „obyčejných lidí“; poznání těch stránek minulosti, pro něž se nedostává potřebného množství písemných pramenů, hlavně pro sociální dějiny, historii všedního dne,...; pramen poznání životních podmínek a mentality lidí určitých sociálních, věkových, vzdělanostních či etnických skupin; zaznamenané subjektivní prožitky, pozorování, zkušenosti o dětství, škole, výchově a vzdělání, pracovních podmínkách,...; svědectví přímých účastníků určitých historických událostí, hlavně z prostředí regionů

Využití krásné a populárně naučné literatury ve výuce dějepisu

- 1) **Krásná literatura** – zařazování úryvků ve vyučovacích hodinách
  - 1) ilustrace, doplnění, konkretizace výkladu
  - 2) hodnocení určitých historických událostí na základě srovnání různých zdrojů informací
  - 3) samostatné práce žáků v hodině těžící z řady detailních informací o probíraném jevu, dat,...
  - 4) samostatné domácí studium směřující ke zpracování referátů nebo seminárních prací
- 2) **Populárně naučná literatura** – stejné formy práce; české dějiny – př. *Petr Hořejš: Toulky českou minulostí, Obrazy z dějin...*

Selekce informací z textu – prostřednictvím cvičení:

- a) příprava krátkých výstupů na základě vybraných úryvků z četby
- b) písemné vypracování odpovědí na otázky formulované učitelem
- c) vypracování shrnutí, výtahů, tezí nebo osnovy
- d) výběr četby k určité problematice
- e) porovnání informací získaných z populárně naučného zpracování s jinými informačními zdroji
- f) vypracování referátu

Formy využití populárně naučné literatury

- 1) četba v hodinách dějepisu
- 2) četba a zpracování v rámci domácí přípravy
- 3) četba individuální

Práce s populárně naučnou literaturou nabízí možnost problémového vyučování s využitím individuálních nebo skupinových forem práce. Příprava pro práci s populárně naučnou literaturou – četba článků publikovaných v historických časopisech sloužících k popularizaci historie (př. *Historický obzor, Dějiny a současnost,...*)

Možnosti využití dokumentárního textu ve výuce dějepisu

- cílem je zkvalitnění výuky dějepisu na ZŠ a SŠ
- funkce d. t.:
  - 1) konkretizační – možnost poznávat v textu některé detaily, skutečnosti a jednání lidí,....

- 2) vzbuzení zájmu o dějiny
- 3) vzdělávací a výchovná funkce